

УДК 343.131

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2020-39-95-102>

Розумні строки розгляду справ у кримінальному процесі України

Мазур О.В.

*адвокат, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна,
тел.: (067) 321-00-63, e-mail: jo-jo@ukr.net
ORCID: 0000-0001-8934-8035*

Reasonableness of time for review of cases in the criminal process of Ukraine

Mazur O.V.

*Ph.D. in Law, Associate Professor,
Department of State and Legal Disciplines, lawyer
«KROK» University, Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine,
tel.: (067) 321-00-63, e-mail: jo-jo@ukr.net
ORCID: 0000-0001-8934-8035*

Анотація. У статті досліджується зміст принципу розумності строків судового розгляду справ у кримінальному процесі України. У Конституції України розумність строків судового розгляду закріплено в якості однієї з засад судочинства. Інтерпретація цього принципу дає можливість звести його до ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, в якій також зазначено: кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним та безстороннім судом. У статті розглянуто особливості кримінального судочинства Європейського Союзу та визначено критерії розумності строку в сучасних західно-європейських країнах. З'ясовано головні особливості розгляду судових справ у Європейському Союзі та виявлено зв'язок реалізації принципу розумності строку з правами людини, свободами й законними інтересами учасників кримінального провадження. Проаналізовано практику Європейського суду з прав людини щодо розгляду скарг на порушення розумних строків судового розгляду. В зв'язку з неможливістю передбачити на законодавчому рівні всі обставини, які можуть впливати на тривалість кримінального провадження, у Кримінальному процесуальному кодексі розумність строків слушно розкривається як засада, а критерії розумності строків дозволяють досить широку інтерпретацію. Відтак, у роботі проаналізовано питання дотримання наці-

ональним судівництвом даних принципів під час розгляду конкретних справ. На конкретних прикладах показано, що в Україні суди часто припускаються суб'єктивних затягувань судових розглядів. Подібні порушення призводять до ущемлення основоположного права особи на справедливий суд, навіть у разі, коли рішення було винесено справедливо. Аналіз чинного законодавства України свідчить: в Україні немає правового механізму, спрямованого на регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку з порушенням права особи на розгляд його справи у судовому порядку протягом розумного строку. Обґрунтована потреба у прийнятті закону, який забезпечить учасникам судового процесу право оскаржувати надмірну тривалість судового розгляду справи.

Ключові слова: розумність строків, принципи права, Європейський суд з прав людини, право на захист.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл: 11

Annotation. *The article examines the content of the principle of reasonableness of time for judicial review of cases in the criminal process of Ukraine. The Constitution of Ukraine enshrines the reasonableness of the terms of the trial as one of the principles of judicial proceedings. The interpretation of this principle makes it possible to reduce it to Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which also states that everyone has the right to a fair and public hearing within a reasonable time by an independent and impartial tribunal. The article considers the peculiarities of the criminal justice of the European Union and defines the criteria for reasonableness of time in modern West European countries. The main features of court proceedings in the European Union are clarified and the connection between the implementation of the principle of reasonableness of time and human rights, freedoms and legitimate interests of participants in criminal proceedings is revealed. It analyzes the practice of the European Court of Human Rights with regard to the consideration of complaints of violation of reasonable time limits for judicial review. The inability to predict at the legislative level all the circumstances that may affect the length of criminal proceedings, Code of Criminal Procedure reasonably reveals the reasonable time as a principle and the criteria of reasonable time allow a fairly broad interpretation. Therefore, the paper analyzes the question of observance by the national judiciary of the principles when considering specific cases. Specific examples show that in Ukraine courts agencies are often assumed in the preparation of civil cases for judicial review of such temporal violations as insufficient study of materials, untimely notice of litigants and other subjective delays. Such violations lead to a violation of a person's fundamental right to a fair trial, even if the decision was made fairly. An analysis of the current legislation of Ukraine shows that Ukraine does not have a legal mechanism aimed at regulating public relations that arise in connection with the violation of a person's right to have his case tried in court within a reasonable time. The need to adopt a special law that will provide trial participants with the right to appeal the excessive length of the judicial review of the case.*

Keywords: reasonable time, principles of law, European Court of Human Rights, right to defense.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 11

Постановка проблеми

Узагальнення роботи органів судової влади переконають громадськість у тому, що поодинокі випадки порушення розумних строків розгляду кримінальних справ зумовлені об'єктивними причинами. До них відносять: неприбуття учасників провадження (свідків, потерпілих, перекладачів) до суду та невиконання постанов про їх примусовий привід; неналежна організація роботи Державної пенітенціарної служби України; неприбуття захисника та/або прокурора; тривалий час проведення експертизи тощо [1]. Але на практиці чимало випадків, коли судді умисно затягують розгляд справ. Причини цьому є різними: небажання судді постановляти вирок напередодні певних політичних подій (виборів, майданів, референдумів), погана самоорганізація судді, першочерговий розгляд більш важливих проваджень, особиста неприязнь судді до певного учасника(-ків) судового розгляду тощо. При цьому, чинний КПК України не дозволяє сторонам оскаржувати надмірну тривалість судового розгляду справи, що призводить до порушення прав осіб на розумність строку судового розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемам дотримання процесуальних строків присвячені роботи сучасних вітчизняних науковців, серед них слід зазначити Волошину В.К. [2], Карабут Л.В. [3], Кучинську О.П. [4], Шумила М.Є. [5] та інших. У роботах вищевказаних науковців основна увага приділяється дотриманню процесуальних строків на стадії досудового розслідування, тому проблеми дотримання розумних строків судового розгляду потребують подальшої наукової розробки.

Не вирішені раніше частини загальної проблем

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) приділяє особливу увагу дотриманню національними судами статті 6 Конвенції про захист прав людини й основних свобод (далі – Конвенція) як дотриманню права на справедливий суд. Закріплена у ст. 2 КПК України вимога про забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду є одним із завдань кримінального судочинства. Водночас, у сторін кримінального провадження відсутні процесуальні можливості для оскарження фактів затягування судового розгляду справи, що у сукупності з безкарністю суддів, які припускаються цих порушень, зумовлює потребу в подальшій науковій розробці даного питання.

Формулювання цілей статті

Метою даної статті є розробка наукових пропозицій для доповнення вітчизняного законодавства законом про забезпечення права учасників на оскарження надмірної тривалості судового розгляду справ.

Виклад основного матеріалу дослідження

На конституційному рівні розумність строків судового розгляду, як одна із засад судочинства, закріплена у п. 7 ч. 1 ст. 129 Конституції України. Вказане конституційне положення знайшло своє втілення у п. 21 ч. 1 ст. 7 КПК України, де серед загальних засад кримінального провадження вказано й розумність строків. Поняття «розумних строків» законодавець розкриває у ст. 28 КПК України, відповідно до якої розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Розумні строки не можуть перевищувати передбачені цим Кодексом

строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень.

Здавалося б, такого законодавчого визначення «розумних строків» більше ніж достатньо, щоб запобігти їх порушенню. Але проблема в тому, що не всі строки прийняття процесуальних рішень є чітко визначеними, як, наприклад, не визначені строки постановлення судами вироків. Тому факт порушення розумності строків судового розгляду встановлюється у кожному випадку окремо, враховуючи особливості конкретної справи.

Відповідно до ч. 3 ст. 28 КПК України критеріями для визначення розумності строків кримінального провадження є: 1) складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу й специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо; 2) поведінка учасників кримінального провадження; 3) спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень.

Але вказані критерії є надто загальними, що спонукає звернутися до матеріалів правозастосовної практики ЄСПЛ та національних судів.

Відправною точкою для перевірки факту порушення розумних строків судового розгляду є визначення загального часу судового розгляду справи. Початком перебігу строку судового розгляду слід вважати постановлення судом ухвали про призначення кримінального провадження до судового розгляду (п. 5 ч. 3 ст. 314 КПК України). Завершується період судового розгляду кримінального провадження часом винесення остаточного судового рішення по справі. Тобто, у випадку оскарження рішення суду період судового розгляду

включатиме строк розгляду справи в суді першої, апеляційної та касаційної інстанцій і завершуватиметься винесенням остаточного судового рішення найвищою судовою інстанцією [6].

Аналіз правозастосовної практики ЄСПЛ свідчить, що розумність строків розгляду справи визначається на підставі таких критеріїв, як комплексність (складність) справи, поведінки заявника й відповідних державних органів [7]. Проаналізуємо ці критерії більш детально.

Визначаючи комплексність (складність) справи, Європейський суд з прав людини враховує такі обставини, як: характер і тяжкість вчинених особою злочинів; кількість епізодів злочинної діяльності та співучасників; давність події злочину; кількість свідків й інші проблеми, які виникають у зв'язку зі збиранням доказів.

Наприклад, у справі «Циммерман і Стейнер проти Швейцарії» три з половиною роки розгляду справи були визнані нерозумним строком з позиції комплексності справи, оскільки, на думку ЄСПЛ, нічого особливо заплутаного у цій справі не було, а юридичні питання не видавалися особливо складними [8].

Другий критерій розумності строків судового розгляду полягає в оцінці поведінки заявника, яка не має становити умисного затягування розгляду справи. Така обставина, як небажання обвинуваченого співпрацювати з державними компетентними органами або опір їм у здійсненні правосуддя, на думку ЄСПЛ, повинні братися до уваги при встановленні розумності строків судового розгляду справи [9]. При цьому, використання заявником найширших процесуальних засобів правового захисту під час внутрішніх судових розглядів (у т.ч. подання апеляцій, клопотань, заявлень відводів тощо) ЄСПЛ не розглядає як поведінку, що призводить до «нерозум-

ної» тривалості судового розгляду.

Наступним критерієм для визначення розумності строків судового розгляду ЄСПЛ вважає поведінку відповідних державних органів. При цьому, держава не може виправдовувати затримку в судовому розгляді справ, посилаючись на процедурні та інші недоліки судової системи. Так, у § 18 рішення по справі «Міласі проти Італії», ЄСПЛ зазначив: «Конвенція поклала на договірні сторони зобов'язання організувати свої правові системи таким чином, щоб дати можливість судам відповідати вимогам п. 1 ст. 6». У цьому ж рішенні (§ 16-18) ЄСПЛ зазначив, що держава не відповідає за затримки, викликані надмірним накопиченням справ у судах, якщо вона вжила досить швидких й ефективних заходів для виправлення ситуації [10].

Відповідно до ч.2 ст. 28 КПК України проведення судового провадження у розумні строки покладається на суд. Натомість, вітчизняні суди роками слухають справи, посилаючись на перевантаженість судової системи та неукомплектованість штату суддів. При цьому, самі судді не вживають жодних заходів щодо поліпшення даної ситуації, яка їх цілком влаштовує, й не несуть за це відповідальності. Щоб не бути голослівним, наведу приклад з власної адвокатської практики.

З листопада 2017 року (вже два з половиною роки) у Солом'янському районному суді м. Києва суддя Педенко А. М. розглядає кримінальну справу № 760/23990/17 за обвинуваченням громадянина Х. за ч. 2 ст. 332 КК України («Незаконне переправлення осіб через державний кордон України»). Здавалося б, і справа нескладна, й обвинувачений лише один. Але свідками по справі є Президент України Порошенко П. О., колишній Голова СБУ Грицак В. С. та інші високопосадовці, що неабияк впливає на строки її судового розгляду.

Так, якщо до виборів Президента України (березень 2019 року) суддя призначала 1-2 засідання на місяць, то після виборів справа наче втратила свою актуальність і призначається вже через 2 місяці. А тут ще й новий привід для судових відкладень з'явився – COVID-19.

У липні 2019 року захисник подав судді клопотання про прискорення розгляду справи, але це призвело до зворотного ефекту: суддя образилася та сприйняла це як намагання захисту керувати судовим процесом.

Не допомогло й офіційне звернення захисника до Секретаря Комітету Верховної Ради України з питань антикорупційної політики – звернення було перенаправлено до Солом'янського районного суду м. Києва і там залишено без жодної відповіді.

Відповідно до п. 7 ч. 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», на голову суду покладається організація ведення в суді судової статистики та інформаційно-аналітичне забезпечення суддів з метою підвищення якості судочинства. Тому в грудні 2019 року мною була направлена заява до голови Солом'янського районного суду м. Києва про дотримання права обвинуваченого на розумний строк судового розгляду. Ця спроба також не мала успіху: поділяючи стурбованість захисника затримкою розгляду справи, голова суду лише обіцяв довести цю інформацію до відомої судді (лист від 13.12.2019 р. вих. № 1.4/1198/2019).

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», на Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений) покладається здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини й громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції.

З огляду на це, у грудні 2019 року я звернувся зі скаргою до Уповноваженого, де повідомив останнього про факти порушення вимог ч. 1 ст. 6 Конвенції у вищевказаній кримінальній справі. Невдовзі надійшла відповідь, в якій мені роз'яснювалося право звертатися до дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя для вирішення питання про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності (лист № 27234.4/М-17073.3/19/27.1 від 16.12.2019 р.). Але реалізація такої поради може призвести до самовідводу судді й розгляд справи почнеться спочатку, що лише погіршить становище обвинуваченого.

Зауважу, що у чинному КПК України відсутні механізми, за допомогою яких захист міг би ефективно оскаржити затягування строків судового розгляду справи або вимагати його прискорення. Водночас, саме держава несе відповідальність за додержання судами розумних строків розгляду справ.

Так, по іншій кримінальній справі № 759/19880/15-к після перемоги в апеляційній інстанції й зняття з клієнта всіх звинувачень мною був поданий цивільний позов до прокуратури м. Києва та СБУ про відшкодування моральної шкоди, завданої незаконним засудженням особи. Сьогодні Печерським районним судом м. Києва вже відкрито провадження за цим позовом (справа № 757/65178/19-ц), у межах якого заявлена вимога про стягнення з Держави Україна на користь клієнта моральної шкоди за весь час перебування його під слідством та судом (загалом 39 місяців). І хоча клієнт має всі шанси отримати від держави гідну компенсацію, негативним є те, що винуватці у порушенні розумних строків (прокурор і суддя), як завжди, не нестимуть жодної відповідальності за довготривале кримінальне переслідування особи.

Вищевказані обставини підштовху-

ють до висновку про потребу в запровадженні юридичних гарантій, за допомогою яких учасники могли б оскаржити надмірну тривалість (затягування) судового розгляду справи та пришвидшити її розгляд.

У багатьох країнах Європи вже прийняті відповідні закони, якими закріплено право осіб на оскарження надмірної тривалості судового розгляду. Наприклад, у Республіці Польща прийнято Закон «Про порушення права сторони на розгляд справи без необґрунтованої затримки судового розгляду» [11, с. 10], відповідно до якого особа має право оскаржити несвоєчасний розгляд її справи, якщо такий розгляд тривав більше, ніж це потрібно для встановлення юридичних і фактичних обставин справи. В Італії діє так званий «Закон Пінто», який отримав свою назву від імені сенатора, що його запропонував. На підставі цього закону учасники справи можуть оскаржувати до апеляційної інстанції порушення строків розгляду справи та вимагати присудження їм компенсації внаслідок тяганини при провадженні по справі.

На виконання рішень Європейського суду з прав людини подібні до «Закону Пінто» правові акти вже прийняті у Хорватії, Словацькій Республіці й розробляються у Португалії і Фінляндії.

З метою забезпечення дії принципу розумності строків судового розгляду в Україні також потрібно якнайшвидше прийняти міжгалузевий закон, який надавав би учасникам судового розгляду право оскаржити необґрунтоване затягування розгляду справи в суді. Наприклад, скарга на порушення розумного розгляду справи могла б подаватися учасниками процесу до суду вищої інстанції. Питання ж про порушення строків розгляду справи судами вищої інстанції може вирішувати безпосередньо той самий суд, але в іншому скла-

ді. У випадку задоволення скарги суд ухвалюватиме рішення про встановлення факту порушення строків розгляду справи та зобов'язуватиме суд нижчої ланки вчиняти певні дії протягом конкретно визначеного строку. При цьому, основною метою даного закону повинна стати не матеріальна компенсація з боку держави за порушення розумного строку судового розгляду (хоча й не виключаючи цього), а можливість вжиття процесуальних заходів для пришвидшення провадження по справі.

Оскільки критерії розумності строків розгляду справи однакові для цивільних, кримінальних, адміністративних та господарських справ, то йдеться саме про прийняття окремого закону, а не про внесення змін до профільних кодексів.

Література

1. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику застосування судами першої та апеляційної інстанцій процесуального законодавства щодо обрання, продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою» від 01.02.2015 р. *Закон і Бізнес*. 2015. 02. № 6.
2. Волошина В.К. Прокурор як суб'єкт забезпечення принципу розумності строків у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 3. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0390/2019.3.53> (дата звернення 08.05.2020).
3. Карабут Л.В. «Розумність» строків як принцип кримінально-процесуальної діяльності. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 15. С. 1–8.
4. Кучинська О.П. Розумні строки кримінального провадження – одна із гарантій справедливого судочинства. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 44-49.
5. Шумило М.С. Поліційна і кримінально-процесуальна діяльність: на стику минулого та сучасного. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12. № 2. С. 223-234.
6. Постанова ЄСПЛ по справі «Ноймайстер проти Австрії» (Neumeister v. Austria) від 27.06.1968 р. (скарга № 1936/63): URL: http://european-court.eu/uploads/ECHR_Neumeister_v_Autriche_27_06_1968.pdf (дата звернення 08.05.2020).
7. Постанова ЄСПЛ по справі «Бараона проти Португалії» (Baraona v. Portugal) від 08.07.1987 р. (скарга № 10092/82): URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57428> (дата звернення 15.04.2020)
8. Постанова ЄСПЛ по справі «Циммерман і Штайнер проти Швейцарії» від 13.07.1983 р. (скарга № 8737/79) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_417 (дата звернення 08.05.2020).
9. Постанова ЄСПЛ по справі «Бомартен проти Франції» (Beaumont v. France) від 24.11.1994 р. (скарга № 15287/89) URL: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b6fac.html> (дата звернення 08.05.2020).
10. Постанова ЄСПЛ по справі «Мілазі проти Республіки Італії» (Milasi v. Italy) від 25.06.1987 р. (скарга № 14/1986/112/160) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_416 (дата звернення 08.05.2020).

Висновки

Затягування строків розгляду справи порушує право особи на захист і формує у людей негативне ставлення до судової системи та правовий нігілізм. Практика ЄСПЛ сформувала чіткі критерії для перевірки розумності строків судового розгляду, до яких належать: комплексність (складність) справи, поведінка заявника і відповідних державних органів. Приведення законодавства України у відповідність до вимог Конвенції вимагає прийняття спеціального закону, який закріпив би правовий механізм оскарження учасниками справи надмірної тривалості судового провадження, прискорив його та гарантував отримання матеріальної компенсації за порушення права особи на розумний строк судового розгляду.

11. Банчук О. Розумний строк розгляду справи у суді: європейські стандарти та українські реалії. *Адвокат*. 2005. № 11 (62). С. 7-10.

Reference

1. The Supreme Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases (2015). Letter “About judicial practice of application by courts of the first and appellate instances of the procedural legislation concerning election, continuation of a preventive measure in the form of detention”, *Zakon i Biznes*, vol.6.
2. Voloshyna, V.K. (2019), “Prosecutor as the subject of ensuring the principle of reasonable time in criminal proceedings”, *Porivnyal'no-analitichne pravo*, vol. 3, available at: <https://doi.org/10.32782/2524-0390/2019.3.53> (accessed 08 May 2020).
3. Karabut, L.V. (2012), “Reasonableness” of terms as a principle of criminal procedure”, *Chasopis Akademii advokaturi Ukraïni*, vol. 15, pp. 1–8.
4. Kuchinska, O. (2015), “Reasonable time criminal proceedings – one of the guarantees of a fair trial”, *Visnik kriminal'nogo sudochinstva*, vol. 2, pp. 44-49.
5. Shumylo, M. (2015), “Police and criminal-procedure activity: at the turn of past and future”, *Visnik Akademii advokaturi Ukraïni*, vol. 2, pp. 223-234.
6. European Court of Human Rights (1968), Resolution “Case of Neumeister v. Austria”, available at: http://european-court.eu/uploads/ECHR_Neumeister_v_Autriche_27_06_1968.pdf (accessed 08 May 2020).
7. European Court of Human Rights (1987). Resolution “Case of Baraona v. Portugal”, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57428> (accessed 15 April 2020).
8. European Court of Human Rights (1983), Resolution “Case of Zimmermann and Steiner v. Switzerland”, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_417 (accessed 08 May 2020).
9. European Court of Human Rights (1994), Resolution “Case of Beaumartin v. France”, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b6fac.html> (accessed 08 May 2020).
10. European Court of Human Rights (1987), Resolution “Case of Milasi v. Italy”, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_416 (accessed 08 May 2020).
11. Banchuk, O. (2005), “Reasonable time in court proceedings : European standards and Ukrainian realities”, *Lawyer*, Vol. 11 (62), pp. 7-10.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2020 року